

УДК 81`4

МЕТАПРАГМАТИКА Й МЕТАПРАГМАТИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Гнезділова Я.В., к. філол. н., доцент,
докторант кафедри германської і фіно-угорської філології
Київський національний лінгвістичний університет

У статті узагальнено теоретичні положення щодо витлумачення поняття метапрагматики в контексті сучасних лінгвістичних досліджень. Зокрема, зосереджено особливу увагу на аналізі явища метапрагматики на рівні прагматики метакомунікативних висловлень, дискурс-аналізу та соціолінгвістики. Виокремлено основні підходи до трактування метапрагматичної компетенції; визначено її базові характеристики.

Ключові слова: метапрагматика, метапрагматична компетенція, метакомунікація.

В статье обобщены теоретические положения к определению понятия метапрагматика в контексте современных лингвистических исследований. Особое внимание сосредоточено на анализе явления метапрагматики на уровне прагматики метакоммуникативных высказываний, дискурс-анализа и социолингвистики. Выделены основные подходы к трактовке метапрагматической компетенции; определены ее базовые характеристики.

Ключевые слова: метапрагматика, метапрагматическая компетенция, метакоммуникация.

Gnezdilova Ya.V. METAPRAGMATICS AND METAPRAGMATIC AWARENESS: MAIN CHARACTERISTICS.

The article deals with compiling theoretical statements as to the interpretations of the notion of metapragmatics. Special attention is paid at analyzing the phenomenon of metapragmatics on the level of pragmatics of metacommunicative means, discourse-analysis and social linguistics. Main approaches to the interpretation of the metapragmatic awareness are singled out, and its core characteristics are distinguished.

Key words: metapragmatics, metapragmatic awareness, metacommunication.

Постановка проблеми. У західній лінгвістиці двох останніх десятиліть спостерігається зміщення термінологічного пріоритету в дослідженнях, присвячених вивченню метамови, з металінгвістики й метакомунікації на метапрагматику. Зазначена тенденція відзначається високою популярністю і, можна сказати, має масовий характер, однак введення в обіг нового поняття, що, між іншим, зафіксовано в енциклопедіях з прагматики [5], вимагає розроблення відповідного методологічного апарату для усунення непорозуміння й плутанини, що й зумовлює актуальність статті.

Постановка завдання. Метою дослідження є витлумачення явища метапрагматики й вивчення цього поняття у вітчизняній лінгвістиці. Мета роботи передбачає розв'язання таких конкретних завдань: сформулювати теоретичні положення для пояснення поняття метапрагматики в контексті лінгвістичних досліджень і встановити основні характеристики метапрагматичної компетенції.

Вклад основного матеріалу дослідження. У рамках теорії прагматики описуються три підходи до визначення поняття метапрагматики [4], які загалом впливають із традиційного тлумачення префікса мета- й

загальних характеристик, які він надає всім своїм похідним словам. По-перше, у найбільш загальному трактуванні метапрагматика розглядається як спосіб для теоретичного й методологічного опису прагматики. Друге, вужче, визначення метапрагматики підкреслює умови, які роблять мовне вживання мовцями можливим та ефективним, а її завданням є зробити ці умови експліцитними. Метапрагматика в такому розумінні стосується проблем універсальї людської комунікації, має справу з конституційними елементами людського знання й проявляється через розмірковування про мову та її вживання. Проте зазначається, що в цьому значенні важко розмежувати прагматику й метапрагматику [4, с. 625; 8, с. 6; 15, с. 1–2; 18, с. 443].

Практичний інтерес становить третє, вузьке, розуміння метапрагматики. Так, говорячи про прагматику, розрізняють її дві широкі галузі: мікропрагматику й макропрагматику. Мікропрагматика включає вивчення таких галузей прагматики, як референція, імплікатура та мовленнєві акти; макропрагматика – дискурс-аналіз і метапрагматику [2, 8]. Метапрагматика має справу з управлінням дискурсу (*discourse management*) у плані контролю та планування, а також реакції на поточну інтеракцію; іншими словами, пов'я-

зана зі здатністю суб'єктів умисно перевіряти й планувати їхні власні лінгвістичні методи опрацювання. У контексті лінгвістичного аналізу метапрагматичний стосується дослідження такої сфери компетенції мовців (що називається «метапрагматична компетенція»), яка відображає судження про відповідність своєї комунікативної поведінки й комунікативної поведінки інших людей. Метапрагматичний рівень – це не просто один із металінгвістичних рівнів, навпаки, він від них відрізняється тим, що знання, на які він спирається, стосуються «можливості говорити про те, що хтось робить/говорить». Цей рівень презентує зону взаємодії лінгвістичного й екстралінгвістичного: він змушує користувача мови узгоджувати мову і світ шляхом перевірки відповідності висловлень стосовно актуальних контекстів, що, звісно, відображується на поверхні дискурсу [2, с. 104–105; 4, с. 625; 8, с. 7; 15, с. 2].

Термін «метапрагматика» належить Р. Якобсону, однак фундаментальним ми вважаємо соціолінгвістичне й антропологічне дослідження М. Сільверштайна [16] на основі того, що саме воно викликало великий резонанс та інтерес до явища метапрагматики і стало однією із найбільш цитованих праць у сучасній металінгвістиці [4; 6; 11; 13, с. 252–253; 15; 18 тощо]. Метапрагматика в його роботі розглядається в площині прагматики текстуальності, з одного боку; з іншого – у контексті семантики як підрозділу прагматики, відповідно, метасемантика належить до підрозділу метапрагматики. Модель дискурсивної інтеракції, що прирівнюється до соціальної події, включає інтеракційний і денотаційний тексти. У першому випадку дискурсивна інтеракція є метапрагматичною репрезентацією фактів індексальності, приписуючи їм когезійну структуру, яка упорядковує дискурсивну інтеракцію як якийсь інтеракційний текст із прийнятною й реальною послідовністю подій. Будь-яка індексна форма залежить від свого контекстуального оточення та характеризується такими властивостями, як: 'доречність до контексту вживання' й 'ефективність у контексті вживання'. Денотаційний текст – лише ієрархічна та серійно структурована текстова модель дискурсивної інтеракції за умов мапування – метапрагматичного управління, що проявляється в дискурсивній когерентності, де кожний індекс приписується до текстового речення, яке належить до певної синтаксичної структури. Текстові речення розумі-

ються як сегменти події текстуальної моделі, що управляє фразами дискурсивної інтеракції [16, с. 36–37]. Підхід М. Сільверштайна встановлює важливий і необхідний зв'язок між вивченням метамови чи метапрагматики й прагматики.

Трактування ідей, висловлених у зазначеній роботі, розділилося: у спрощеному підході метапрагматика прирівнюється до прагматики метакомунікативних висловлень [8, с. 1, 6; 16, с. 21 тощо]; при глибшому аналізі метапрагматика розуміється як новий рівень дослідження прагматичних явищ, іншими словами, як метарівень дискурс-аналізу чи аналіз уживання метакомунікативів у дискурсі [2, с. 8; 14, с. 190 тощо]; з виходом у соціолінгвістику та лінгвістичну антропологію метапрагматика тісно пов'язується із соціально-культурним середовищем [3; 10; 13, с. 254 тощо]. Ми розглядаємо метапрагматичний аналіз як такий, що охоплює всі три рівні дослідження, де першим етапом є виділення загальних тенденцій у класифікації метакомунікативів. На другому етапі деталізується класифікація метакомунікативів з метою виділення якірних одиниць з огляду на метапрагматичну функцію, яку вони виконують у дискурсі; сам дискурс піддається метапрагматичному калібруванню, тобто відбувається відносна градація типів дискурсу за їх «метапрагматичною насиченістю». Третій етап пов'язаний із соціальним контекстом, нормами поведінки в тому чи іншому соціально-культурному середовищі, що відображається в жанрових особливостях дискурсу.

На окрему увагу заслуговує поняття «метапрагматична компетенція», яке ґрунтується на загальних знаннях, здоровому глузді користувачів мови [4, с. 629; 8, с. 7; 15, с. 1] і термінологічно походить від “*metapragmatic awareness*” (див. також словосполучення типу *metapragmatic / metalinguistic / reflexive / metalanguage / metacommunicative + awareness/skills/competence/knowledge* [1, с. 36–37; 2, с. 109, 204; 3, с. 202, 215–219; 7; 8; 9, с. 2–3; 13, с. 255–256, 263; 15, с. 2; 18, с. 439, 450–453 тощо]), де під “*awareness*” мається на увазі «обізнаність, усвідомлювання, значимість», що відповідає поняттю «компетенція». Усі метапрагматичні (металінгвістичні, метакомунікативні чи/та рефлексивні) явища є відображенням метапрагматичної компетенції, яка, власне, піддається не вимірюванню, а лише спостереженням, припущенням та умовиводам [10, с. 27;

18, с. 439, 445]. Незважаючи на це, простежується певна системність під час опису цього поняття, що дає змогу вивести перелік основних характеристик метапрагматичної компетенції, а саме:

1. До сфери метапрагматичної компетенції зараховують організацію й контролювання дискурсу [13, с. 264], тоді як прагматична компетенція користувачів мови відповідає за процес уживання мови [12, с. 1277].

2. Метапрагматична компетенція стоїть поза смислоутворювальною здатністю (*meaning-generating capacity*) мови, є не менш вагомою, якщо не єдиною важливою передумовою для проведення успішної комунікації [18, с. 439, 445].

3. Метапрагматична компетенція тісно пов'язана з лінгвістичним вибором, зробленим мовцем, стосується здатності комунікантів установлювати зв'язок між лінгвістичним посланням і контекстом його вживання [1, с. 36–37] і розглядається в контексті феномена адаптивності, характеризуючись такими ментальними явищами: перцепцією та репрезентацією, плануванням і пам'яттю. Попри роботу зазначених механізмів, не все, що відбувається в мовній поведінці, посідає те саме місце у свідомості, залучаючи різноманітні методи оброблення (*manners of processing*) чи варіюючи за ступенем значимості (*degrees of salience*). [18, с. 443, 445, 453]. Тобто під час декодування мовленнєвої поведінки роль метапрагматичної компетенції полягає в описі й поясненні саме тієї інтерпретації значення того чи іншого слововживання/висловлення учасниками комунікації, яке надається мовцями.

4. Уживання мови передбачає певний рівень метапрагматичної компетенції, і під час створення послання мовці роблять низку лінгвістичних виборів, оцінюючи власну компетенцію й компетенцію співрозмовників. Така участь мовців у їхньому мовленні є рефлексивною, оскільки це передбачає прийняття рішень, надання переваг, оцінювання процесів, що відображується в структурі тексту [1, с. 37].

5. Метапрагматична компетенція включає можливість рефлексувати про «правильну/прийнятну» поведінку, судити її, модифікувати й продукувати її в гіпотетичних ситуаціях.

6. До способів, у які індикатори метапрагматичної компетенції використовуються в мовному вжитку, зараховують їх функціонування, по-перше, як якірних засобів, локалізуючи

лінгвістичну форму відносно контексту; по-друге, як сигналів комунікантів стосовно рефлексивного інтерпретування діяльностей, у яких вони беруть участь; по-третє, як соціальні імплікації, особливо з огляду на мовні ідеології й формування ідентичності.

Окремо варто зазначити, що метапрагматична компетенція варіює за своїм ступенем [3, с. 202, 215–219], при цьому йдеться не про очевидні рівні свідомого самоконтролю чи моделювання аудиторії, а про значно нижчі рівні метапрагматичної компетенції, яка підкреслює й додає значення багатьом аспектам вибору [18, с. 450–453]. Мовці, що вступають у комунікацію, апріорі мають різні ступені метапрагматичної компетенції, незважаючи на те що розуміння й нерозуміння ролі метарівня комунікації регулюються у формі загальних для всіх верств суспільства «мовних ідеологій» [13, с. 250]. Відповідно, ступінь володіння метакомунікацією теж різниться. Так, при експліцитному вираженні метарівня мовці легко розпізнають метакомунікацію, що структурує їхню розмову; проте інколи метарівень частково або повністю приховується, метакомунікація оперує так витончено, що деякі мовці можуть про неї навіть не здогадуватися. При цьому навіть у таких випадках часткова компетенція мовців чи повне нерозуміння метарівня комунікації не виключає комунікативно-успішну інтеракцію.

Чим вищий рівень компетенції мовця, тим вищий рівень його мовних умінь, як-от: виконання складних «риторичних» маніпуляцій, коли спостерігається зміщення уваги від значення до структури в завданнях, що вимагають умисний контроль мовних форм, можливість децентруватися, зміщувати фокус із найвагоміших атрибутів послання (його значення й контекстуального оточення) на структуру (звичайний прозорий спосіб для передачі значення) [13, с. 263–264]. Високим рівнем володіння метакомунікацією, що маркує позначку на кінці шкали метапрагматичної компетенції, є жарти й безтактності, де метапрагматична компетенція належить до знання, яке стосується не лише мови як соціальної (історично й культурно визначеної) поведінки, а й нашого «буття у світі». У контексті гумору метапрагматична компетенція реципієнта, з одного боку, дає змогу ідентифікувати в тексті лінгвістичні позначки й ідентифікатори гумору, які сигналізують про вибір, зроблений мовцем, щоб спровокувати невідповідність; з іншого боку, полегшує логічне вирішення, що включає упізнавання й

розуміння цієї невідповідності, ведучи до оцінювання, узгодження [1, с. 37]. Проблема метапрагматичної відповідності, як і проблема стилю, лежить у тих діалектичних відношеннях між очікуваним і сюрпризом, які є особливими для комунікативного обміну. Так, зазвичай очікуються біль-менш марковані вибори, однак чим вибір менш передбачуваний, чим більше він відхиляється від норми й звичного порядку, тим важливішим і більш комунікативним він є [4, с. 629].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, метапрагматика розглядається або як прагматика метакомунікативних висловлень, або як метарівень дискурсу-аналізу, або тісно пов'язується із соціально-культурним середовищем. При цьому всі метапрагматичні явища аналізуються через призму метапрагматичної компетенції, яка належить до найважливіших передумов для проведення успішної комунікації.

Перспективи дослідження зумовлені тим, що воно є внеском у вирішення проблем теорії мовленнєвої комунікації, пов'язаних із дослідженням мовленнєвої поведінки комунікантів і мовного впливу на співрозмовника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Alamán A.P., Rueda A.M. Humor and advertising in Twitter: an approach from general theory of verbal humor and metapragmatics. *Metapragmatics of humor* / Ed. Leonor Ruiz-Gurillo. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2016. P. 35–55.
2. Barron A. Acquisition in interlanguage pragmatics: learning how to do things with words in a study abroad context. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2002. 403 p.
3. Blum-Kulka Sh., Sheffer H. The metapragmatic discourse of American-Israeli families at dinner. *Interlanguage pragmatics* / Eds. Gabriele Kasper and Shoshana Blum-Kulka. New York, Oxford: Oxford university press, 1993. P. 196–223.
4. Caffi C. *Metapragmatics*. Concise encyclopedia of pragmatics / Ed. Jacob L. Mey. Amsterdam et al.: Elsevier Ltd., 2009. P. 625–630.
5. Concise encyclopedia of pragmatics / Ed. Jacob L. Mey. Amsterdam et al.: Elsevier Ltd., 2009. 1180 p.
6. Geert J. Preformulating the news: the analysis of the metapragmatics of press releases. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 1999. 426 p.
7. Hübler A. On the metapragmatics of gestures. *Metapragmatics in use* / Eds. Wolfram Bublitz, Axel Hübler. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. P. 107–128.
8. Hübler A., Bublitz W. Introducing metapragmatics in use. *Metapragmatics in use* / Eds. Wolfram Bublitz, Axel Hübler. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. P. 1–28.
9. Hübler A., Busse, U. Introduction. *Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics* / Eds. Busse U., Hübler A. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012. P. 1–16.
10. Ide R. Aisatsu. *Culture and language use* / Eds. Gunter Senft, Jan-Ola Östman, Jef Verschueren. Amsterdam: John Benjamins publishing company, 2009. P. 18–28.
11. Lempert M. Indirectness. *A handbook of intercultural discourse and communication* / Eds. Christina Bratt Paulston, Scott F. Kiesling, and Elizabeth S. Rangel. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2012. P. 180–204.
12. Liu X. The Meta-pragmatic Functions of English Discourse Markers. *Advances in Computer Science Research. 7th International Conference on Education, Management, Computer and Medicine (EMCM 2016)*. Atlantis Press, 2016. Vol. 59. P. 1276–1280.
13. Mertz E., Yovel J. Metalinguistic awareness. *Cognition and Pragmatics* / Eds. Dominiek Sandra, Jan-Ola Östman, Jef Verschueren. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2009. P. 250–271.
14. Mey J. *Pragmatics: an introduction*. Oxford: Blackwell, 2001. 416 p.
15. Ruiz-Gurillo L. Exploring metapragmatics of humor. *Metapragmatics of humor* / Ed. Leonor Ruiz-Gurillo. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2016. P. 1–8.
16. Silverstein M. Metapragmatic discourse and metapragmatic function. *Reflexive language. Reported speech and metapragmatics* / Ed. John A. Lucy. Cambridge, New York: Cambridge university press, 1993. P. 33–58.
17. Sivenkova M. On the metapragmatics of British, German and Russian political questions and answers. *The pragmatics of political discourse* / Anita Fetzer. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2013. – P. 21–46.
18. Verschueren J. Notes on the role of “metapragmatic awareness” in language use. *Pragmatics*. 2000. № 10 (4). P. 439–456.